

MITOLOGIA ȘI LITERATURA

„Mitul va domina lumea”.

Viaceslav Ivanov

În comentariile despre mitologie se are în vedere, de obicei, mitul înțeles etnografic, adică „mitul total”, cuprinzând într-o unitate sincretică germeii religiei, filosofiei, istoriei și artei. Miturile – cele din epoca primară, din antichitate, miturile creștine, precum și cele din timpurile mai noi – reprezintă rodul unor structuri specifice ale conștiinței umane, care, încă de pe vremea lui Giambattista Vico, au fost caracterizate ca fiind „complet poetice, lipsite de abstracții și raționamente”, de capacitatea de a diferenția și abstractiza. Considerând că „prima condiție psihologică, după simțirea animalică, este cea a imaginației” și refuzând, în consecință, popoarelor primitive „orice logică intelectuală”, orice abstracție și raționament, G. Vico identifica poezia cu mitopoeza. Marii poeți, susținea gânditorul italian, se nasc nu atât în epocile de reflecție, cât în cele de imaginație, „întocmai așa cum se întâmplă în vârsta barbariei reîntoarce, în Italia, când, la sfârșitul ei, a apărut Dante, Homerul toscan” (1). Epoca primitivă, când are loc apariția miturilor, se prezintă ca o epocă a gândirii în imagini, în sistemele mitologice primare noțiunile îmbrăcând forma unor reprezentări concrete. „Procesul care,

în mintea noastră, se definește în acest moment ca un proces al gândirii conceptuale, silogistice, scria Andrei Belâi, la omul primitiv se desfășura altfel. Gândirea trăia prin imagini, diversitatea lumii prezentându-i-se ca o zeitățe, ca acțiune a unei zeități asupra altei zeități, ca niște aventuri fantastice” (2).

O asemenea viziune asupra gândirii mitologice și-a găsit apoi sprijin în „filosofia vieții” a lui H. Bergson, care contrapunea mitul intelectului, la C.G. Jung – prin apropierea făcută de acesta între mit și imaginație –, dar mai ales la L. Lévy-Bruhl, filosof și etnograf ce punea la baza gândirii mitologice impulsurile emoționale, „mentalitatea primitivă” fiind, după el, „prelogică”, total diferită de gândirea modernă. Cu timpul însă, o astfel de atitudine apologetică față de iraționalismul mitului a fost depășită datorită lucrărilor lui E. Cassirer, care determină caracterul simbolico-metaforic al gândirii mitologice, și ale lui C. Lévi-Strauss, în analizele cărui sunt descrise mecanismele logice ale acestei gândiri (3). Mitologii, etnologii și etnografii moderni au ajuns la un consens în privința înțelegerii specificității intelectuale a gândirii mitologice, recunoscând totodată existența unei slabe diferențieri între judecata logică și sfera emoțională, precum și caracterul concret al percepției omului arhaic, drept care el înfăptuiește analiza logică cu ajutorul unor reprezentări concrete” (4). În ansamblu, interpretările contemporane ale mitului pornesc de la înțelegerea gândirii mitologice ca „o formă sau structură largă, capabilă să cuprindă trăsăturile fundamentale ale gândirii și comportamentului uman” (4, p. 10).

Existența unei relații unitare între literatură și mitologie, derivând din geneza lor comună, se raportează însă, în primul rând, la capacitatea gândirii omenești de a reflecta realitatea

în forma reprezentărilor senzoriale, ideea fiind nedespărțită de imagine. Lumea imaginară creată de mitologie, după Mircea Eliade, „ne este accesibilă și din experiențele proprii noastre imaginații. Mai ales această continuitate la nivelul activității imaginare ne poate permite să «înțelegem» existența oamenilor trăind în acele epoci îndepărtate” (5).

Noi putem să „înțelegem” imagistica mitologiei, dat fiind că, în fond, instrumentele gândirii primitive și cele ale omului modern sunt aceleași (6). Tocmai în „această continuitate la nivelul activității imaginare” se află „secretul tratării miturilor”, renumitul etnograf și mitolog englez E.B. Tylor dând în acest sens un exemplu concludent: sub influența lecturii legendelor arabe, în care vârtejurile de nisipuri din deșert sunt înfățișate drept spirite ale răului (djinni) sau demoni, fantezia omului modern transformă și ea aceste imagini ce se deplasează prin pustiiuri în demoni giganti, iar poetul din timpurile noi, asemenea omului din epoca creării de mituri, poate metamorfoza o trombă marină într-un gigant sau monstru acvatic (7). Legenda imortalizată în statuia ce îi înfățișează pe gemenii Romulus și Remus hrăniți de lupoaică este percepută de omul modern nu ca o fixare a unei întâmplări istorice reale, ci ca un produs al activității imaginare a omului arhaic, înzestrat cu însușiri mitologice.

Faptul că mitologiei îi este imanentă fantezia, „imageria”, cum spunea Mircea Eliade, care „a nutrit poezia și reflexia filosofică timp de milenii” (5, vol. I, p. 42), a dus la concluzia cum că, pentru înțelegerea miturilor, mai e nevoie și de intuiție poetică: datorită forței imaginației sale, poetul are capacitatea de a pătrunde în modul de a fi al omului din perioada mitologică, când naturii i se atribuiă voința și sentimentele

omului, și a înțelege cum, sub impactul „extazului subiectiv”, dispăreau barierele dintre percepție și imaginație (7, p. 142). În literatura rusă, după Viaceslav Ivanov, poetul care dispunea de o astfel de capacitate era F. Tiutcev, în poezia căruia teoreticianul simbolismului rus sesizează existența unui „ușor strat” de „uimire poetică”, apropiată de „uimirea filosofică” a anticilor, în momentele de contemplare a lumii înconjurătoare. Acest sentiment de uimire, „împreună cu conștiința vagă a unei noi taine” sau a unei presimțiri tainice, imanente mitului, se transmite, după Viaceslav Ivanov, și cititorului (8).

Cu o mare măiestrie pătrunde în mecanismele receptării atavice a timpurilor de odinioară F. Sologub. Fără a-și trăda atitudinea „din exterior”, autorul operează cu materialul mitic „din interior”, împărțîșind parcă punctul de vedere al mitului însuși. Narațiunea din povestirea *Animalul sălbatic*, alimentată de un material pornit dintr-o „conștiință mitică”, proprie personajului principal, reînvie sentimentele uitate ale „ororii și fiorului sacru” pe care le încearcă în fața zeității „feroce” omul primitiv, fiind gata să-și sacrifice viața pentru „masa sfântă” a zeului-fiară, „însetat de sânge cald”. Mentalității omului din stadiul primar îi corespunde limbajul personajului sologubian, care gândește nu în noțiuni logice, ci în imagini, în reprezentări senzoriale, un exemplu în acest sens constituindu-l modul de apreciere a distanței dintre el și „zeul-fiară”: „Deodată, aproape de mine..., așa cât de aproape cade prima piatră din mîna unui băiat care începe să învețe meșteșugul aruncării cu pietre, a răsunit răcnetul zeului” (9).

De altfel, susținând existența unor legături strânse între literatură și teoria mitului, filosoful rus al mitului, Aleksei Losev, scria în lucrarea sa, *Dialectica mitului*: „cel care, în viitor,

intenționează să vorbească despre mitologie, va trebui să studieze în primul rând mitologia așa cum este reflectată ea în artă” (10).

Deosebirea dintre literatură și mit este trasată la nivelul conștientului și inconștientului, a individualului și supraindividualului (colectivului), a convenționalului și spontanului. Mitul, după psihologia analitică a lui C.G. Jung, este expresia „inconștientului colectiv”, pe când, pentru literatură, un moment decisiv îl constituie „reflexia subiectivă” a individului. În timp ce artistul operează în mod conștient cu metafore sau cu alți tropi, în mit – spunea Fr. Schelling – cauza formală este înțeleasă literal, ideea devenind ființă ce se transformă în miracol sau basm.

Pe ideea privind caracterul supraindividual, colectiv al mitului își construiește postulatele estetice Viaceslav Ivanov. Arta simbolistă se reunește cu mitul, devenind un „organ al memoriei populare” (11), al „autodeterminării colective”.

Credința în animism, însuflețirea întregii naturi este, după E.B. Tylor, „prima și principală cauză a transformării faptelor experienței zilnice în mit”, proprie „stării mintale primitive a omului, când, în cele mai mici detalii ale lumii înconjurătoare, el vedea manifestarea vieții și voinței lui personale”. Pentru omul primitiv, scria etnograful și mitologul englez, soarele și stelele, copacii și râurile, norii și vântul devin ființe care trăiesc aidoma oamenilor sau animalelor. După Origene, stelele au toate atributele pe care le reclamă orice vietate rațională, deoarece în mișcările lor se citește o ordine și o inteligență desăvârșite. Este vorba, prin urmare, nu de o ficțiune poetică sau de o simplă metaforă, ci de o filosofie a naturii, ce e drept, înțeleasă primitiv și rudimentar (7, p. 130).

Definiția mitului, conform căreia acesta este „o metaforă” poate fi întâlnită deseori în lucrările ce abordează probleme de mitologie. De altfel, începând cu J. Grimm, școlile mitologice înțeleg mitul ca pe o metaforă poetică a gândirii primitive, pornind de la faptul că atât imaginea mitică, cât și cea poetică sunt forme expresive ale cuvântului.

În literatura rusă, o asemenea interpretare a mitului a fost caracteristică simboलिष्टilor, care insistau asupra formulei după care „mitul se dezvoltă din simbol”, văzând în *simbol* tocmai „metafora-simbol” sau „cuvântul-metaforă”: „Numai din simbol, înțeles ca o realitate, poate să crească mitul, precum spicul din sămânță” (8, p. 278).

Asupra ideii după care subiectul mitic operează numai cu obiecte reale, cu fenomene, în cel mai înalt grad concrete și autentice, insistă cu precădere A. Losev, a cărui gândire mitologică este, de altfel, strâns legată de „practica” literaturii ruse, mai ales a celei de orientare simbolistă. Poziția inițială – și fundamentală – a gândirii mitologice derivă, după A. Losev, din faptul că „omul primitiv nu este desprins de natură, totul fiind pentru el în aceeași măsură senzorial, cum este el însuși, drept care întreaga realitate reflectată în mitologie este percepută prin simțuri. În sfârșit, dacă omul se simte o ființă vie și însuflețită, atunci, în condițiile identității omului cu natura, el o însuflețește pe aceasta din urmă, populând-o cu ființe vii, născocite”. Prin urmare, imaginea mitologică reprezintă o metaforă cu o existență reală ce se înfățișează ca un mit, adică dispune de o „identitate spontană și concretă a ideii și imaginii” (12).

Literatura rusă cunoaște mai multe nume de virtuozii ai metaforei înțeleasă ca o „identitate spontană și concretă a ideii și imaginii”.

În atmosfera generală a ciclului poetic *Masca de zăpadă* al lui A. Blok, pătruns de sentimentul mistuitor al iubirii, incandescența pasiunii omeneste este identificată cu „vârtejul de zăpadă” ce îl cuprinde pe eul liric și îl aruncă în „bezna”. De altfel, versurile din acest ciclu blokian reprezintă variațiuni ale unei metafore dezvoltate, născute dintr-o comparație a pasiunii umane cu stihia dezlănțuită a zăpezii. Treptat, ritmul se întetește, transformându-se în ceea ce Viaceslav Ivanov denumea „hipnoza ritmului”, iar na însăși, aidoma unei ființe vii, amenințându-l pe poet:

Cu măneca viscozelor mele
Te voi sufoca.
Cu argintul veseliei mele
Te voi asurzi.
În scrânciob aerian
Te voi învărti.
Cu fire din fuiorul încâlcit
Te voi înfășura.
Cu bragă din hameiul de zăpadă
Te voi ameți.

(*Cântecul Ei*, 13)

Urmând parcă firul conștiinței mitice, artiștii cuvântului îmbracă noțiuni abstracte sau construcții filosofice în simboluri concrete, prezentate ca fenomene reale, întrupate în „carne și oase”. În imaginația poetului rus contemporan Egor Isaev, memoria populară despre ultima conflagrație mondială este întruchipată în chipul unei „femei desculțe”, umblând din sat în sat și bătând la porțile oamenilor.

Bineînțeles, această identitate a imaginii mitologice cu metafora poetică trebuie admisă numai până la un anumit

punct, dat fiind că, în realitate, nu poate fi vorba despre o identitate absolută între obiect sau fenomen și ființă, între care a apărut o „participare” (Lévy-Bruhl). Cu toate legăturile genetice și tipologice dintre simbolurile mitologice și imagistica convențional-poetică, la baza simbolurilor mitologice stă nu comparația artistică, ci o anumită identificare, mitul fiind o metaforă numai într-un anumit sens (E. Meletinski). În reprezentările mitologice, susținea E. Cassirer, realitatea mitică este crezută pe cuvânt, spre deosebire de conștiința estetică în care aceasta este luată ca atare.

Concludente ni se par, în această ordine de idei, comentariile unui cercetător al literaturii antice, care, comparând *Iliada* lui Homer cu *Eneida* lui Vergiliu – între care se așterne o distanță în timp de șapte sute de ani – și observând că ambele modele sunt, „ca orice poezie autentică, simbolice”, își îndreaptă, în continuare, atenția către ceea ce le deosebește, și anume: în timp ce Homer este „simbolic *malgré lui*”, Vergiliu este, „cu bună știință”, simbolic. Poetul grec nu transformă intenționat un enunț în simbol, fiindu-i „cu totul străin jocul cu transparența unui sens mai adânc, născocirea de imagini și scene în care simbolul se preschimbă în alegorie”. În schimb, în *Eneida* „răzbate, într-o măsură impresionantă”, acea conștiință trează a formei ca expresie, care este caracteristică „unei mentalități artistice mature”, „unui stadiu târziu în dezvoltarea artelor” (14).

Totodată, această precizare referitoare la faptul că în *Eneida* conștiința trează a formei ca expresie „răzbate, într-o măsură impresionantă”, ni se pare cât se poate de binevenită pentru problematica în discuție, dat fiind faptul că întreaga literatură antică a fost saturată, ca să ne exprimăm astfel, de

Cuprins

Cuvânt înainte	5
MITOLOGIA ȘI LITERATURA	9
CREAREA DE MITURI MODERNE ÎN OPERA SIMBOLIȘTILOR RUȘI	31
1. „Legitatea” creării de mituri	31
2. Viața ca legendă	34
3. Fascinația imaginarului	42
4. Crearea „unei realități noi” în proza simbolistă	50
5. Metafora-simbol în procesul de făurire a miturilor simboliste	53
6. Panestetismul „artei noi”	60
7. Mitul simbolist al creației și al geniului creator	69
8. Mit și istorie în romanul simbolist al lui Valeri Briusov	99
9. Stratul abisal al subconștientului în romanul <i>Porumbelul argintiu</i> de Andrei Belâi	105
10. Mitul „eternei reîntoarceri” în lirica lui Aleksandr Blok	111
EMINESCU ȘI NEOROMANTICII RUȘI	119
REMITOLOGIZAREA POSTSIMBOLISTĂ	127
1. Structura mitopoetică a liricii lui Serghei Esenin ...	127
2. Substratul mitologic al romanului <i>Cevengur</i> de Andrei Platonov	142

3. Mito-romanul Maestrul și Margareta de Mihail Bulgakov	167
DE LA MODERNISM LA POSTMODERNISM	197
1. Mitologismul literar la Vladimir Nabokov	197
2. Metafizica timpului și a spațiului în opera lui Vl. Nabokov și a lui I. Brodski	206
MITURI LITERARE POSTMODERNE	223
NOTE ȘI COMENTARII	273
Indice de autori	295